

Uluslararası Muhammed Mustafa el-Azami Sempozyumu, İbn Haldun Üniversitesi, 19-20 Aralık 2018.

Mustafa el-A‘zamî’nin Hadis İlimine Katkıları Bağlamında; “Studies in Hadith Methodology and Literature”¹ Kitabı’nın Tanıtımı ve Tahlili

Prof. Dr. Serdar Demirel*

Özet

Bu çalışmada, Muhammed Mustafa el-A‘zamî’nin kaleme aldığı “Studies in Hadith Methodology and Literature” isimli kitabını, müellifin hadis ilmine katkıları bağlamında inceledik. Kitap, hadis metodolojisi ve hadis literatürü diye iki ana kısımdan oluşmaktadır. Her kısım birçok başlık altında el-A‘zamî’nin hadis usûlü sahasında derin müktesebatını yansıtmaktadır. Hadis usûlü sahasında İngilizce yazılmış yeteri kadar eser bulunmadığı bilinmektedir. Yazılmış olanlar ise ihtiyaçlara kısmen cevap verebilmektedir. Bu sebeple kitap varolan bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. El-A‘zamî’nin bu çalışmasında hedef kitlesi İngilizce konuşup yazabilen, bu dille yazılmış eserleri okuyabilen ve fakat modern eğitimin ve çağının ürettiği kültürün etkisi altında kalmış, bu kültürün kodlarıyla hadisleri sorgulayan yahut hadisleri bağlamı içerisinde anlamakta zorluk çeken Müslüman kesimlerdir. Bunu kitabın bütününde, sorup cevapladığı sorularda ve hadis usûlünün kadim yöntemlerini modern yöntemlerle mukayese etmesinde görmek mümkündür. Dolayısıyla kitabın hedef kitlesinin geniş bir kesim olduğu açıktır. Kitap akıcı bir usûpla yazılmış, özet ama her sayfası değerli bilgiler içermektedir.

Mukaddime

Mustafa el-A‘zamî², Müslüman alimlerin oryantalist çalışmalarla yüzleşmesi ve bu çalışmaların ilmi değerlendirmeye ve tenkide tabi tutulması sadedinde bir sıçrama yapmış çağdaş bir alimdir. El-A‘zamî,

---

¹ Azami. M. Mustafa, *Studies in Hadith Methodology and Literature*. (Kuala Lumpur: Islamic Book Trust)

* İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü. E-mail: serdar.demirel@ihu.edu.tr ve serdard22@gmail.com

² **Muhammed Mustafa el-A‘zamî**

Muhammed Mustafa el-A‘zamî Hindistan’ın Uttar Pradeş bölgesindeki Mau şehrinde 1930’lu yıllarda dünyaya geldi. İlk dönem eğitimini Hindistan’da tamamladı. 1952 yılında ülkenin meşhur İslâmî ilim merkezi Daru’l Ulum Diyobend’i bitirdi. 1955 yılında Mısır’daki el-Ezher Üniversitesi’nde yüksek lisans yaptı. 1966 yılında Cambridge Üniversitesi’nde doktorasını bitirdi. Hayatını hadis ilimlerine adanmış el-A‘zamî İngiltere ve S. Arabistan ülkelerinde farklı üniversitelerde hocalık, Kral Suud Üniversitesi’nde (Riyad) İslâmî İlimler Bölüm Başkanlığı yaptı. Mekke’de bulunan Ummu’l Kura Üniversitesi’ndeki ilmi hizmetlerine devam etti. S. Arabistan vatandaşlığı da bulunan el-A‘zamî 2017 yılı 20 Aralık günü vefat etti. Geriye İngilizce ve Arapça yayımlanmış önemli eserler bıraktı. Bunların başında gelen eserleri şunlardır:

Studies in Early Hadith Literature (Doktora tezi),
On Schacht’s Origins of Muahmmadan Jurisprudence,
Hadith Methodology and Literature,
Dirâsat fi al-Hadis en-Nebevî,
Kuttabu’l Nebi,
Manhaj an-Nakd ‘ind al-Muhaddisîn,
al-Muhaddisun min al-Yamama.
al-İlel İbn el-Medîni,
Kitab et-Temyiz İmam Muslim,
Mağâzi Rasulullah Urvah b. Zubayr,
Muwatta İmam Mâlik,

ilk dönem eğitimini klasik ilmî geleneğe göre tamamlamış bir hadisçidir. Önce Hint alt kıtasında Diyobend medreselerindeki usûle göre öğrenim hayatına başlamış, daha sonra da Mısır'ın meşhur İslâmî ilimler merkezi Ezher'de bu serüvenine devam etmiştir. Böylece medrese ve üniversite eğitim formatını zihin dünyasında mecz etmeyi başarmış ve bunu ilmî çalışmalarına da yansıtabilmiş bir kişiliktir.

Kendisinden önceki ve çağdaşı ulemânın oryantalist çalışmalara verdiği ilmî reddiyeleri bilen ve fakat daha farklı ve özgün bir çalışma yapılması gerektiğini düşünen el-A'zamî, bu amaçla oryantalist çalışmaların merkezine gitmeyi planlamış, doktorasını Cambridge Üniversitesi'nde yapmıştır. Onun meşhur olan *Studies in Early Hadith Literature* isimli eseri, önemli oryantalistlerden olan Robert Bertram Serjeant (23 March 1915 – 29 April 1993) danışmanlığında yaptığı doktora tezidir.

Burada oryantalist çalışmaların temelini oluşturan önde gelen Batılı İslâm uzmanlarını tanıma, onların ilmî çalışmalarında kullandıkları yöntemleri yerinde inceleme fırsatı yakalamıştır.

Bu aşamayı tamamladıktan sonra oryantalist çalışmaların temel argümanlarına yoğunlaşmıştır. Bu da el-A'zamî'yi önemli kılmaktadır, zira daha önceden oryantalist çalışmalar İslâm dünyasında yerel ve bölgesel olarak çalışılırken, el-A'zamî bunu küresel çapta yapmış bir öncüdür. Bir diğer ifade ile Müslümanların oryantalizme karşı çalışmalarını yerelden küresele taşımış ve kendisinden sonra gelen araştırmacılara yol göstermiştir.

El-A'zamî, tanıtımını ve değerlendirmesini yaptığımız "*Studies in Hadith Methodology and Literature*" isimli kitabında hadis ilmîne dair kavramları hedef kitlesinin anlayabileceği bir kıvamda ele almaktadır. Bunu başardığını Malezya Uluslararası İslâm Üniversitesi'nde (IIUM) dünyanın birçok ülkesinden gelmiş talebelere usûlü hadis dersini İngilizce okuturken tercübe etmişim. Öğrenciler verilen kaynaklar arasında bu kitaba özel ilgi göstermekteydiler çünkü.

El-A'zamî bu kitabı yazarken aklının arkaplanında oryantalistlerin ve onların yöntemlerini kullanarak Sünnet'i eleştirenlerin ileriye sürdükleri iddialara cevap vermek niyetini taşıdığı anlaşılmaktadır. Sanırım bu özelliği kitabı daha câzib kılmıştır.

Müellif çalışmasında daha önceden yazmış olduğu kitaplara atıfta bulunmuş, bu kitapların ilgili bölümlerini ustalıkla özetlemiştir. Bir anlamda kitap müellifin birçok çalışmasının hâsilasının özet sunumu niteliğini taşımaktadır.

Bu kitap ileride de gösterileceği üzere hadis usûlünü, seçilmiş kavramlarını ve hadis edebiyatını tanıtırken eğitilmiş modern insanın anlayacağı örnekler üzerinden gitmeyi tercih etmiştir. Maksat modern eğitilmiş İngilizce bilen okuyucuya usûl literatürünü tanıtmak olduğu kadar hadis etrafında oluşturulan şüphelere cevap vermektir de. Bunu da ustalıkla yapmıştır denebilir. Çalışmanın sonunda ulaştığımız kanaate göre, kitap aynı zamanda zımnî bir hadis müdafaasıdır.

Kitabın Tanıtımı ve Değerlendirilmesi

Giriş Bölümü

Yazar, kitabın giriş bölümünde hadis literatürü ve usûlü alanında Arapça hayli eser kaleme alındığını, ancak Müslümanların genelinin Arapça bilmediğini, bilenlerin ise bunları anlamakta zorluklar yaşadığını belirtmektedir. Yazar haklıdır zira bu zorluğun en önemli sebeplerinin başında bu sahanın geniş bir kavramlar dünyasına sahip olması gelir. Alanın kavramları bilinmeden muhaddislerin maksatlarının anlaşılması mümkün gözükmemektedir. Yazar, İngilizce'de usûlü hadise dair az sayıda kitap yazıldığını, yazılanların ise okuyucu için anlaşılmaktan uzak olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla hadislerin, hadis otoritelerinin gayretlerinin anlaşılabilmesi için sahaya dair özet, anlaşılabilir, modern dönem insanının zihin kodlarına hitap eden yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

El-A'zamî'ye göre, İngilizce'de akademik kriterlere uygun yazılmış tek eser Prof. Dr. Zubair Siddiqi'nin kitabıdır.³ El-A'zamî kitabını üniversite öğrencileri ve meslekten olmayan eğitilmiş insanlar için yazdığını belirtmektedir. Bu sebeple onlar için gereksiz olan detaylara girmekten ve salt teknik bir dil kullanmaktan kaçınmaya çalışmıştır. Bu da yazarın bu kitabı kaleme almasındaki birinci hedefidir.

Sahih İbn Huzeyma,
Sünan İbn Majah.

The History of the Qur'anic Text from Revelation to Compilation: A Comparative Study with the Old and New Testaments.

³ Siddiqi, Muhammad Zubayr, *Hadith Literature, It's Origin, Development and Special Features*, ed by Abdal Hakim Murad, (Cambridge: The Islamic Texts Society, 1993).

İkinci hedef ise, gerek oryantalistlerin gerekse sahayı iyi anlayamamış kişilerin hadis sahasına dair ürettikleri şüphelere ve ileri sürdükleri sorulara cevap vermektir. Kitap iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım hadis metodolojisine, ikinci kısım ise hadis edebiyatının tanıtımına tahsis edilmiştir.

BİRİNCİ KISIM

Bu kısım sekiz bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde usûlü hadis disiplininin farklı konuları ele alınmıştır.

Birinci Bölüm: Hadisin Manası, Kavramlar ve Otoritesi

Bu bölümde hadisin Kur'an-ı Kerim'de hangi manalarda kullanıldığı, hadis ve sünnet arasındaki farklar okuyucuya izah edilmiş. Hemen arkasından diğer usûlü hadis ve hadis edebiyatı kitaplarında bir başlık olarak ele alınmayan Hz. Peygamber'in İslâm'daki otoritesi ele alınmıştır. Usûlü hadis sahasının ana metinlerinde buna ihtiyaç duyulmamıştır, zira peygamberin otoritesi Müslümanlar arasında ittifak edilen bir husustur.

Modern dönemlerde ve bahusus İngiliz işgali döneminde Hint alt kıtasından başlayarak dünyaya yayılan Hz. Peygamber'in dindeki otoritesinin daraltılması veya toptan reddedilmesi eğilimleri çağdaş okuyucunun zihin dünyasında birçok soru işareti bırakmıştır. Bu husus önemlidir, zira yazarın kitabı kaleme almasının temel sebeplerinin başında hadisin dindeki otoritesini muhatap kitleye usûlü hadis sistemini izah ederek anlatmak vardır. Bu sebeple özel bir başlık açarak Hz. Peygamber'in inananlar için dindeki bağlayıcılığını özet ama ikna edici bir yöntemle özetlemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in dinde bağlayıcılığı üzerinde ittifak edilmediği zaman usûl meselelerini izah etmenin fazla bir manası kalmayacaktır.

Hz. Muhammed (sas)'in dindeki konumunu veya nasıl bir peygambere inandığımızı tesbit etmek için Kur'an'a müracaat etmiş ve bunu dört başlıkta ortaya koymuştur. Buna göre Hz. Muhammed (sas): 1. Kur'an'ın açıklayıcısıdır, 2. Teşride bulunma yetkisi vardır, 3. Güzel örneklik sahibidir / Rol modelidir ve 4. Mutlak itaat makamıdır. Bu başlıkların muhtevasını özetleyelim:

Hz. Peygamber'in (sas) Dindeki Yeri

Kur'an'ın açıklayıcısı olarak Hz. Peygamber'in rolü, "*Sana da o Zikr'i (Kur'an'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, tâ ki düşünüp öğüt alsınlar.*"⁴ âyetiyle anlatılmıştır.

Bundan maksat, eğer Peygamberin açıklama görevi olmasaydı başta İslâm'ın ibâdet sisteminin tesis edilemeyeceğini okuyucuya göstermektir. Çünkü, Kur'an; Namaz, Oruç, Zekat ve Hac gibi temel ibâdetleri dahi nasıl yapılacağını detaylı izah etmediğinden ibâdetlerin inananlarca yerine getirilmesini Peygamber'in sözlü ve fiili izahı olmadan mümkün olmadığını ortaya koymaktır.

Hz. Peygamber'in (sas) teşri' yetkisi, "*Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılar.*"⁵ âyetiyle izah edilmiştir.

Bu âyet, Hz. Peygamber'in temiz şeyleri mubah, pis şeyleri de haram kılma yetkisinin olduğunu açıkça bildirmektedir. O, bunu, yine kaynağı Allah Teâla olan, ama Kur'an'ın dışında bir vahiy çeşidiyle yapardı. Ya da O bir tasarrufta bulunur, vahiy gelip sözkonusu tasarrufu teyit ederdi. El-A'zamî bunu ezan örneğini vererek anlatır. Kur'an şöyle buyurur:

*"Ey iman edenler! Cuma günü ezan okunup namaza çağırıldığı zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır."*⁶

Bu âyet ezanın varlığını ve gerekliliğini hukuken onaylamakta ve Cuma Namazı'na gitmenin vaktini ve meşruiyetini tanzim etmektedir. Malûm olduğu üzere Kur'an'ın hiçbir âyetinde ezanın ne olduğuna, nasıl ve ne zaman okunacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Ezan'ın Kur'an'da zikri var ama keyfiyetinin ne olduğu mevcut değildir. İşte bu keyfiyet ilk dönemden günümüze kadar Müslümanların

⁴ Nahl: 44.

⁵ A'raf: 157.

⁶ Cum'a: 9.

ittifakıyla Sünnet'le tanımına kavuşmuştur ve Sünnet'in getirdiği açılımın meşruluğu Kur'an'ın bu âyeti ile teyid edilmiştir. Eğer, Sünnet'le ezanın ne ve nasıl olduğunu bilmeseydik yukarıdaki âyeti anlamak da, onu amele aktarmak da imkânsız olacaktı.

Hız. Muhammed'in Müslümanlara güzel örnekliliğini, modern bir dille "rol model" olarak tanımlamıştır: "Andolsun ki, Resûlullah'da, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örneklilik vardır."⁷âyetini delil olarak zikretmiştir. Çünkü O, insanlığa faraziyeler yahut nazari/teorik içerikli bilgi ileten birisi değil, öğrettiklerini ete kemiğe yaşantısıyla büründüren bir rehberdi. Bir diğer ifade ile O yaşayan, hayata aktarılmış canlı Kur'an'dı. Kur'an hayata aktarıldığında Hız. Peygamber'in rol modelliğinden başka bir sonuç elde etmek sözkonusu değildir.

Hız. Peygamber'in dindeki yeri son olarak O'na mutlak itaati emreden Kur'an âyetleriyle izah edilmiştir. Kur'an'ı tilâvet eden birisi, "Hız. Peygamber'e ittiba" emrinin çok fazla tekrar edildiğini görecektir. Kimi âyette "Allah'ı sevmenin ve kurtuluşa ermenin Hız. Peygamber'e ittibadan geçtiği"⁸, kimi âyette ilâhî merhamete nail olmanın yolunun O'na itaat olduğu⁹, kimi âyette de müminler eğer aralarında bir ihtilaf vuku bulursa imanlarının gereği olarak O'na müracaat etmeleri gerektiği¹⁰ vazedilmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz dört hususun anlattığı hâsıla, el-A'zamî'ye göre Hız. Peygamber'in dindeki otoritesini açıkça inşa etmektedir. Müellif bu izahı diğer konulara giriş için bir mudakkime olarak sunmuştur.

İkinci Bölüm:

Hız. Peygamber ve Hadis Eğitimi, Öğretimi ve Yaygınlaştırılması

Bu bahiste el-A'zamî, hadislerin Hız. Peygamber (sas) tarafından hangi yöntem ve tedbirler alınarak öğretildiğini, korunduğunu ve yaygınlaştırıldığını anlatmaktadır. Buna göre Hız. Peygamber (sas); sözlü öğretim, yazım yöntemi (imla ettirmek) ve ameli tatbikat gibi üç metod kullanarak bunu sağlamıştır. Aynı yöntemi Hız. Peygamber'in (sas) vefatından sonra sahabe de sürdürmüş, hadislerin feth edilen yeni bölgelere ulaşmasını sağlamışlardır. Hadislerin yayılması dini öğretilerin yayılması manasına geldiğinden Hız. Peygamber (sas) bunu yapanları teşvik edecek önlemler de almıştır.

Sünnetin muhafaza edilmesi ve Müslümanlar arasında yaygınlaştırılması faaliyetlerini resmi ve resmi olmayan boyutlarını okuyucuya hatırlatan el-A'zamî, resmi olmayan (devlet otoritesinin görevlendirmesi olmadan) sivil ulemânın gayretleriyle en uzak coğrafyalara kadar götürüldüğünü belirtmektedir. Kitabın gelecek bölümlerinde sivil faaliyetleri ele alacak müellif İslâm ilim faaliyetlerinin asıl olarak sivil alanda sivil ulemânın dinî hâmiyet şuuruyla sürdürüldüğünü anlatacaktır.

Üçüncü Bölüm:

Hadis Tahammül (Taşıma) Yöntemleri

Hadis tahammül (rivâyetin bir kişiden bir başka kişiye aktarılması) yöntemleri, bu faaliyetlerde kullanılan yöntem ve lafızlar sahanın önemli meselelerindedir, zira hadisi kim kimden hangi yollarla almıştır bilinmelidir. Bu sebeple el-A'zamî de klasik usûlü hadis kitaplarının tartıştığı sekiz tahammül yöntemlerine özetle temas ederek açıklamıştır. Bunlar: Sema veya sima, el-arz (el-kirâatu ale's-şeyh), icazet, el-münâvele, kitâbe, i'lâm, vasiyyet ve el-vicâde'dir. Ayrıca hadis ilmüne başlamanın yaşı, rihle, hadis öğrencilerine verilen derecelendirmelere de bu bölümde değinmiştir.

Dördüncü Bölüm:

Hadislerin Yazılması

⁷ Ahzap: 21.

⁸ "(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. De ki: Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez." (Al-i İmran: 31-32)

⁹ "Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ki rahmete kavuşurulasınız." (Al-i İmran: 132)

¹⁰ "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisa: 65)

Modern paradigmada tarihsel bir metnin korunmasının yegâne yolu olarak o metnin yazılarak kayda geçirilmesinin gerekliliği önkabülü vardır. El-A‘zamî bunu genel manada doğru bulmakla beraber yegane yol olmadığını da çarpıcı bir örnekle iddia eder.

Mesela, bugün bize ulaşan Yunanca İncil nüshalarında bir kısmında küçük, bir diğer kısmında ise büyük olmak üzere 200.000 civarında değişikliğin bulunduğunu, bunun da bir konunun sadece yazılmasıyla korunmasının kesin bir garantisi olmasının delili olarak gösterir.¹¹

Aksini söylemek de mümkündür. Meselâ Kur‘an‘ı Kerim‘in hiç yazılı nüshası olmasaydı dahi milyonlarca Müslümanın ilk dönemden günümüze kadar ezber yoluyla yalan söylemesi mümkün olmayan bir topluluğun yalan söylemesi mümkün olmayan bir topluluğa nakletmesiyle bize ulaştığını ve bunun da onu sözlü nakil ile koruduğunu söyler. Dolayısıyla hadislerin korunmasının sadece yazı yoluyla olması gerektiği iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtir.

Yazıyla koruma meselesine bu notu düştükten sonra Müslümanların hadisleri dönem koşulları içinde yazmaya yeteri kadar önem verdiklerini izaha geçmektedir. Yazma meselesinin Hz. Peygamber ve özellikle de sahabe döneminde başladığını örneklerle özetler. Özet ama çarpıcı bilgiler verir. Bu özet bilgilerin detayı için meşhur kitabı *Studies in Early Hadith Literature*‘ın 34-182 sayfalarına müracaat edilmesi gerektiğini söyler, zira orada çok detaylı bilgiler delilleriyle beraber bulunmaktadır. Konuyla ilgili verdiği özet bilgilerden bazı nakiller yapmak yazarın hedef kitlesini nasıl tatmin etmeye çalıştığını göstermek açısından faydalı olacaktır.

El-A‘zamî, yaygın bir yanlış tashihle işe başlar. Hadisleri tenkit edenlerin sık ileriye sürdüğü iddiaya göre Ebu Hureyra Hz. Peygamber‘den (sas) 5374 hadis naklederek en çok hadis nakleden sahabe olmuştur. Oysa bu sayının doğru olmadığını, bu sayının mükerrer rivâyetleri kapsadığını, son yapılan çalışmalarla Ebu Hureyra‘nın naklettiği hadis sayısının sadece 1236 olduğunu söyler. Ayrıca bazı hadislerin kayıtlı/yazılı olarak onda mevcut olduğunu da belirtir. Diğer bazı sahabelerin de Abdullah b. Amr gibi hadisleri kısmen yazdıklarını okuyucuya aktarır. Bunun kadar önemli bir husus da bu sahabelerin öğrencilerinin hadisleri yazmış olmalarıdır.

Meselâ Ebu Hureyra‘dan 9, Enes b. Malik‘ten 16, Hz. Aişe‘den 3, İbn Abbas‘tan 9, Cabir b. Abdullah‘tan 14, Abdullah b. Amr‘dan 7, Hz. Ali‘den 8 öğrencinin en az olmak kaydıyla hadisleri yazdığını belirtir.

Hadislerin erken dönemde yazılması sabit olduğuna göre “hadislerin çok geç yazıldığı” kanısının sebebi ne olabilir? El-A‘zamî bu soruya sahanın uzmanı olmayanların; 1. Tedvin, tasnif ve kitabe‘nin manasının aynı olduğunu, 2. “Haddesana”, “ahbarana”, “an” gibi terimlerin sadece sözlü aktarımda kullanıldığını, 3. Arapların ezber güçlerinin çok güçlü olmaları sebebiyle yazıya ihtiyaç duymadıklarını, 4. Hz. Peygamber‘in hadislerin yazılmasını yasakladığını ve 5. Erken dönem ulemânın hadis yazımıyla ilgili sözlerinin yanlış anlamasından kaynaklandığını söyler. Sonra da bunların açıklamasını yapar.

Hadis karıştırlarının temel dayanaklarından olan meşhur bir iddia vardır. Bu iddiaya göre Hz. Peygamber (sas) hadislerin yazılmasını yasaklamıştır. Müellif bu iddianın temeli olan rivâyetlerin sıhhatini tartışmaya açar. Özetle şunları söyler:

Hadislerin yazılmasını yasaklayan rivâyetler üç sahabiden nakledilir. Bunlardan Sahih Müslim‘in rivâyet ettiği Ebu Saîd el-Hudrî rivayeti hariç tümü zayıftır. Neden zayıf olduklarının teknik bilgisini de aktarır. Ebu Saîd el-Hudrî‘nin bu rivayetini İmam Buhari gibi bazı otoriteler ma‘lul (illetli) görseler de ulemanın çoğunluğu hadis tekniği açısından sahih kabul etmiştir.

Bu meyanda sahih kategorisine alınacak tek rivayet şöyledir:

“*Resûlullah (sas) şöyle emrettiler: Benden Kur‘an haricinde bir şey yazmayın. Kim benden Kur‘an dışında bir şey yazmış ise, onu imha etsin*” (Müslim: 4/2298)

Bu rivâyet, Hz. Peygamber döneminde hadislerin yazılmaya başladığını gösteren mütavâtir derecesindeki hadislerle tenakuz hâindedir. İlla da tercih yapılması gerekiyorsa, tercih yapılması gereken rivâyet ahad rivayetin en alt tabakası olan garip rivâyet mi yoksa mütavâtir rivâyetler mi olmalıdır? Mütavâtir hadis malum olduğu üzere sahih hadisten üstündür. Kaldı ki birbiriyle zahiren çatışan rivâyetlerin arasını uzlaştırma imkânı varken tercih etmeye de gerek yoktur. Bu yüzden el-A‘zamî, ulemanın yaptığı gibi tek kalan bu rivâyetle diğerlerinin arasını cem etme yolunu seçer.

Bu tercihe göre, Hz. Peygamber (sas) Kur‘an âyetleriyle hadislerin aynı materyal üzerine yazılmasını yasaklamıştır. Çünkü bazı sahabiler anlamını bilmedikleri kelimelerin manasını âyeti yazdıkları materyalin üzerine yazarlardı. Bu da Kur‘an-ı Kerim henüz bir kitap hâline getirilmediğinden,

¹¹ Bu bilgiyi; P. Auvray, A. Barueq‘ın *Introduction A La Bible*, isimli eserinden aktarır. (s .111)

noktalama ve harekeleme teknikleri geliştirilmediğinden ileride Kur'an âyetleriyle hadis lafızlarının birbirine karışması, karıştırılması tehlikesini barındırıyordu.

Hız. Peygamber'in (sas) hadisleri resmi olarak (devlet otoritesi emriyle) yazılmasını, tedvin ve tasnif edilmesini emretmediği malum. Ancak yazmak isteyenlere izin verdiği, kimi yerde teşvik ettiği de yine sahih rivâyetlerle sabittir.

Aslında el-A'zamî'nin burada yazdıkları diğer kitaplarında genişçe yazdıklarının hülasasından ibarettir. Mesalâ el-A'zamî yaptığı çalışmalarda 52 sahabe'nin hadisleri yazdığının kanıtlarını sunmuştur. Sahabeye öğrencilik yapma imtiyazına sahip olmuş 151 tabî'nin de onlardan hadis yazdığını bu kapsamda bildirmektedir.¹²

Beşinci Bölüm:

İsnad Sistemi

Müellif bu bahiste İslâm ilim geleneğinin inşa ettiği biricik isnad sisteminin arka planını açıklamakla işe başlar. Bir haberin kaynağını belirtirken haberle haberin aktarıldığı kişiye irtibatı sağlayan vasıtaları zikretmenin İslâm öncesi Arap geleneğinde olduğunu söyler. Bunun Hz. Peygamber döneminde de olduğuna bazı misaller verir. Ancak isnad sisteminin bir ilim disiplini olarak inşa edilmesinin Müslümanlara has olduğunu ve bundan maksadın da Hz. Peygamber'den (sas) gelen her türlü haberin ona ait olup olmadığını tesbit çabaları olduğunu belirtir.

İsnad sisteminin nasıl çalıştığını okuyucuya anlatmak için 3 rivâyet zikreder. Bu hadislerin metnini ve farklı senetlerini verir. Sonra da her hadisin senedinin grafik açılımını yapar, sisteme dair bilgisi olmayan okuyucuya onun anlayacağı modern teknikle gösterir. Zoru kolaylaştırarak izah eder.

Râvi sayısına dayalı mütevatir ve ahad hadis taksimini ve senedde meydana gelen farklı yerlerdeki kopukluklara dair zayıf hadis kavramlarını da bu fırsatla izah eder.

Belki burada eleştirilecek bir husus varsa, o da grafiklerin sayfalara sığdırılabilmesi için yazı fontlarının son derece küçük verilmiş olmasıdır. Bir de hadislerden birisinin Arapça metni verilmiş, diğerleri verilmemiş. Bir yöntem birliğine gitmemiş yazar. Ayrıca Arapça uygun yazı karakteri de kullanılmamıştır.

Altıncı Bölüm:

Hadis (Metin) Tenkidi: Tarih ve Metodoloji

Müellif bu bahiste hadis rivâyetinde uydurma ve hataların meydana geliş şekillerine dair bilgiler vermekte ve ulemanın tahrife karşı almış olduğu önlemleri sahabe döneminden başlayarak ve zaman ilerledikçe sistemleşerek devam eden hadis metin tenkidinin arka planını anlatmaktadır. Hadislere yönelik tehditler sadece art niyetli kişilerin hadis uydurmasıyla gerçekleşmez, iyi niyetli olup da insan hatalarından kaynaklanan eklemeler ve çıkarmalar da olabilir. Buna literatürde "batıl hadis" denir. Metin tenkidinin prensipleri, bu sahanın önde gelen uzmanlarının çalışmalarında ortaya koyduğu prensipler özetlenerek sahanın uzmanı olmayan okuyucuya sunulmuş. Bu bahsi "Hadis Tenkidinde Aklî Yöntem" başlığıyla önemli uyarılar yaparak bitirmiştir.

Rasyonel tenkit yapmak mutlak değildir Bu tenkidin sınırları vardır. Örnek olarak, hadis kitaplarındaki rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sas) sağ tarafı üzerine yatarak uyuduğunu, uyumadan önce ve uyandıktan sonra belirli duaları okuduğunu, su içeceği kabı sağ eliyle tutarak suyu üç nefeste içtiğini vb. anlatan hadisler var.

Müellif yerinde uyarılar yaparak bu hadislerin anlattığı amellerin aklî yöntemler kullanılarak tenkit edilmeyeceğini belirtir. Aklen insan hem sırtüstü, hem sağ yanı, hem de sol yanı üzerine yatarak uyuyabilir. Her üç pozisyon da caizdir ve mümkündür. Ancak aklî melekemizi kullanarak belirli bir yatış şeklini tavsiye edemeyiz. Aynı şey, duaların zamanı ve muhtevası, su içme sünneti gibi hususlarda da geçerlidir.

Bu tür durumlarda akıl mevzu bahis meseleyi ne onaylayabilir ne de yalanlayabilir. Bunun için ancak güvenilir görgü şahitlerinin Hz. Peygamber'in (sas) varsa eğer sözlerini ve amellerini aktarmasıyla tesbit

¹² Bknz. el-A'zamî, M. Mustafa, *Dirasât fî el-Hadis en-Nebevî ve Tarih Tedvînihi*, Riyad: Şirketi Tibâati el-Saudiyyeti el-Mehdudeti, 3b, 1/92-220.

edebileceğimizi söyler. Bu örneği rasyonel tenkitin sınırları ve sahalarına dair bir uyarı olarak okuyucunun dikkatlerine sunmuştur.

Yedinci Bölüm:

Ulemanın Râvi Tasnifi ve Bunun Hadislerin Tasnifine Etkisi

Râvilerin adaletinin ve ilmi yeterliliğinin (zabt) durumu, bunların tasnifi senedin ve metnin güvenilirliği açısından son derece önemlidir. Bu sebeple muhaddislerin en önemli meşguliyetlerinin başında bu mesele gelir. Müellif de bu sistemi gösterme amacıyla, râvilerin adalet ve zabt bakımından kaç kategoride değerlendirildiğini, her kategori için kullanılan derecelendirme kavramlarının ehemmiyetini özetle izah etmiştir.

Hadislerin sahih, hasen, zayıf ve kategorilerini yukarıda zikredilen girişteki bilgilere dayanarak izah etmiştir. Özellikle de merdud hadisin zayıf bölümünün nasıl meydana geldiğini, râvi'nin adaletinden ve zabtından kaynaklanan yönleriyle ele almış, senede meydana gelen kopukluk ve sebeplerini de göstererek zayıf hadis çeşitleri hakkında bilgi vermiştir.

Sekizinci Bölüm:

Hadis Uydurma: Sebepleri ve Vasıtaları

Birinci kısmın son bölümünde de merdud hadisin uydurma bölümünü, bunun sebeplerini ve vasıtalarını okuyucuya göstermiştir.

Uydurma haberlerin Hz. Peygamber'e (sas) isnad edilmesinin nasıl meydana geldiğini ele almıştır. Buna göre uydurma ameliyasını iki kısma ayırmak mümkündür:

a- Bilinçli olarak hadis uydurma. Buna, literatürde "Mevzu Hadis" denir.

b- Rivâyet ederken gerekli itinanın gösterilmesine rağmen insan hatasından kaynaklanan yahut râvinin dikkatsizliği sebebiyle hataen Hz. Peygamber'e (sas) ait olmayan haberin kasıtsız olarak ona isnad edilmesi. Buna da umümiyetle "Batıl Hadis" denir.

Müellif bu iki kısmı da okuyucuya özetleyerek anlatmıştır. Bilahire uydurma rivâyetlerin makbul olanlardan nasıl ayırt edileceğini belirtmiştir. Bu konuyu alanın önemli literatürüne iki örnek vererek bitirmiştir.

İKİNCİ KISIM

HADİS EDEBİYATI

Müstakil ilim disiplinlerin nevi şahsına münhasır tarihleri vardır. Bu tarih süresi içinde ortaya çıkmış spesifik bir disiplinin kendine has bir metodolojisi ve sahasının temel yapıtları mevcuttur. Bu meyanda hadis literatürü zengin bir edebiyatı içerir.

Bu yüzden hadis alanına ilgi duyan kişilerin yeterli kadar sahanın temel eserlerini, müelliflerini, bu eserlerin ortaya çıkış süreçlerini, eserlerin yöntemini, muhtevasını, eserler arasındaki farkları mukayese ederek tanımaları gerekir. Böylece okuyucu hem sahanın edebiyatını tanımış olacak hem de ihtiyaç hissettiği meselelerde hangi eserlere bakması gerektiğini öğrenecektir.

El-A‘zamî açısından hadis edebiyatının tanıtılması, kaynaklar üzerinde oluşturulmuş ön yargılara bir cevap vermek amacını da taşımaktadır. Hadislerin yazılması, muhafaza edilmesi ve yayılması, metinleşmesi ve burada kullanılan yöntemlerin tutarlılığı, maksimum düzeyde objektifliği okuyucu kitleye aktarılmıştır. Buna emek veren öncülerin fedakârlıkları ve adanmışlıkları anlatılmıştır. Eserlere dair ileriye sürülen bazı kuşku ve şüpheleri cevaplandırmıştır. Bu meyanda hadis edebiyatının ortaya çıkışı, keyfiyet ve kemmiyet olarak İslâm disiplinleri arasındaki müstesna yeri de okuyucuya gösterilmiş, sahanın önemli kaynakları tanıtılmıştır.

El-A‘zamî'nin kitabın bu kısmına, “Erken Dönemi Hadis Edebiyatı: Bu Kitaplara Ne Oldu? sorusuyla başlaması yukarıda yaptığımız açıklamaya istinadendir. Bu soruya cevap niteliğinde özet ama doyurucu bilgiler vermiştir. Daha sonra elimize ulaşmayan sahife, tedvin ve tasniflerin nasıl ansiklopedi tarzı hadis kitaplarına yedirildiğini anlatmıştır. Yazar, birinci bölümde olduğu gibi ikinci bölümde de kitabını yazarken modern dönem Müslümanının aklındaki soruları cevaplamayı hedeflediğinden bu soruyu sormuş, modern dönem kitap çalışmalarındaki alıntı kurallarıyla muhaddislerin kitaplarını oluştururken alıntı ve rivâyetlerinde kullandıkları yöntemleri karşılaştırmış ve muhaddislerin ne kadar dikkatli bir yöntem izlediklerini göstermiştir. Yine el-A‘zamî nüsha farklılıkları arasındaki farkın nasıl ve niçin meydana geldiğini modern dönemde yayımlanan kitapların farklı baskılarından ekleme ve çıkarmalarla bir mukayesesi yaparak okuyucuya bunun tabii bir süreç olduğunu izah ederek meselenin nasıllığını çağdaş okuyucunun zihnine yakınlaştırmış, anlaşılır kılmıştır.

Müellif bu giriş bilgileri okuyucuyla paylaştıktan sonra hadis edebiyatının elimizde mevcut olan temel kaynaklarını kronolojik bir sıralamaya tabi tutarak hem eser müellifini hem de kitabı tanıtmıştır. Bu meyanda öncelikle İmam Mâlik ve onun muhalled eseri el-Muvatta, Ahmed b. Hanbel ve Müsned'i ile başlamıştır. Sonrasında Kütüb-ü Sitte'yi meydana getiren eserleri ve müelliflerini aşağıdaki sıralamaya göre tanıtmıştır:

1. Sahih-i Buhari: Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire el-Buhâri (H.194-256).
2. Sahih-i Müslim: El-İmam el-Hâfız Huccetü'l-İslam Müslim İbnü'l-Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburi (Hicri 206-261).
3. Sünen-i Nesai: Ebu Abdurrahman Ahmed bin Şuayb b. Ali bin Sinan bin Bahr el-Horasani (H.215-303).
4. Sünen-i Tirmizi: Ebu İsa Muhammed b. İsa b. ed-Dahhak (H. 209-279).
5. Sünen-i Ebu Davud: Süleyman İbnul-Eşes b. İshâk es-Sicistani (H 212-275).
6. Süneni İbni Mâce: Muhammed b. Yezid b. Abdullah er-Rabai el-Kazvini (209-273).

Müellif, Kütüb-ü Sitte'nin tanıtımından sonra da hadis edebiyatında önemli gördüğü dört müellifi ve eserlerini özetle tanıtmıştır. Bunlar:

1. Süleyman İbn Ahmed et-Taberânî el-Lahmî ve Mu'cemler.
2. Ebu's-Saâdat el-Mübârek İbnü'l-Esîr el-Cezerî ve Câmiu'l Usûl.
3. Ali İbn Ebi Bekir İbn Süleyman el-Heysemî ve Zevâid.
4. Celâlüddin Abdurrahman İbn Kemâlüddin es-Suyûtî ve el-Jâmi el-Kebir.

Son olarak “Hadisle İlgili Konular Üzerine Yazılmış Kitaplar” diye bir başlık açarak hadis edebiyatı hakkında okuyucuya bazı eserleri isim ve konu olarak tanıtmıştır. Kitap uydurma hadis edebiyatına dair verdiği bilgilerle son bulmuştur. Kitabın bibliyografyası olmakla beraber maalesef bir indeksi bulunmamaktadır. Kitabın yeni baskılarında yayımevinin bu eksikliği gidermesi faydalı olacaktır.

Sonuç

Tanıtımını ve değerlendirmesini yaptığımız “*Studies in Hadith Methodology and Literature*” adlı kitap anlaşılması kolay bir dil ve üslûpla kaleme alınmıştır. Mustafa el-A‘zamî daha önceden de belirtildiği gibi kitabını üniversite öğrencileri ve meslektan olmayan eğitimli insanlar için yazmıştır. Bu perspektiften baktığımızda müellifin kitabı telif etmekteki amacına ulaştığını, ortaya tatmin edici bir kitabın çıktığını söylemek mümkündür.

Müellif, kitabın mukaddimesinde belirtmiş olduğu amaçlara ve yönetime sadık kalmıştır. Kitap baştan sonuna kadar Sünnet’e neden güvenmemiz gerektiğini verdiği teknik bilgilerle izah etmiştir. Hadis tenkitçileri ve karşıtlarının modern format içerisinde Hz. Peygamber’in dindeki otoritesine ve ondan bize ulaşan hadislerin güvenilirliğine dair yönettikleri eleştirilere bazen direkt bazen de dolaylı olarak cevaplar vermektedir. Bunu cedelci ve itham edici bir üslûpla değil, modern aklın itirazlarını karşılayacak teknik bilgi paylaşımı yaparak ve bunları çağdaş akademik yöntemlerle kıyaslayarak yapmıştır.

Yazar, muhatap kitesini onların merak ettiği soruların cevaplarını vererek tatmin yoluna gitse de parçalarla uğraşmanın zorluğunun bildiğinden olsa gerek asıl yaptığı iş; hadis sisteminin çalışma mantığını ve hadis literatürünün günümüze gelme serüvenini anlatarak onları ikna yoluna gitmiştir.

Kavram ve yöntem içerikli derslerin zor olduğu bilindir. Ancak müellif kullandığı yöntem ve yaptığı mukayeselerle bu zorluğu kolaylaştırmıştır, denebilir.

Bunlar beraber kitapta eksik hususların mevcut olduğunu da müşahede ettik. Arapça metinlerin fontlarının uyumsuzluğu, bazı hadis metinlerinin Arapça orjinelleriyle verilip bazılarının verilmemesi, İngilizce metnin font büyüklüğünün küçük olması sebebiyle okuyucuyu yoracak nitelikte olması ve bazen alıntı yaptığı alimin isimini vermesine rağmen kitap ve sayfanın verilmemesi (ss. 59-60), kitaptan faydalanmayı kolaylaştıracak bir indeksinin olmaması eksiklere örnek olarak gösterilebilir. Bunlar kitabın muhtevasını etkilemeyen ancak teknik açıdan önemli hususlardır. Bu eksikliklerin yeni baskılarda giderilmesi gayet mümkündür.

Kitap, hadis usûlü ve hadis edebiyatı alanında geniş bir literatürü çağdaş dönemin endişelerini ve eleştirilerini göz önüne alınarak yapılmış ve özü veren konsantre bir çalışmadır. İngilizcede bir boşluğu doldurduğuna kuşku yoktur. Ayrıca Türkçe tercümesi de yapılmış olan bu kitap Türkiyeli okurların da istifadesine sunulmuştur.